

PRISPEVKI K ZGODOVINI RAZVOJA REJE PRAŠIČEV V SLOVENIJI

II. OD XVI STOLETJA DO KONCA PRVE SVETOVNE VOJNE – PRVI DEL

Posebno je narasel pomen prašicerije v 16. stoletju, ko so pričeli uporabljati mast. V nekaterih krajih na Kranjskem so že zgodaj prašiče kupovali, zlasti na Hrvaškem, od koder so jih v tropih gonili vsako leto. Pitali so jih za domačo potrebo, za preskrbo mest in trgov, mnogo pa so jih tudi prodajali na Beneško, tako žive kakor tudi kot mast in prekajeno meso. Na slovenskem Štajerskem je bila morda zavoljo pomanjkanja hrastovih gozdov in zaradi uvoza s Hrvaškega in iz Slavonije ter z Ogrskega v 16. in 17. stoletju reja prašičev neznatna. Po mitniških podat-

kih za dobo 1710-1720 so uvozili na Kranjsko letno okoli 5000 plemenskih prašicev«.

Novak (1970) poroča: »Prašiče so sprva redili predvsem na paši. Posebno važna je bila paša v hrastovih, cerovih in bukovih gozdovih, ki jih je bilo še v 17. stol. dosti več, kot jih je danes. V teh gozdovih so se prašiči hranili z žلودom in žirom. Prašice so gonili na tako pašo tudi od daleč. Za pašo so gospodstva dobivala žirovščino (glandaticum, aasrecht) v denarju, pa tudi v plečutih. Pravico do žirjenja so gospodstva na

Primorskem dajala v zakup.«

Britovšek (1960) opisuje, da je »med služnostne pašne pravice spadala tudi pravica podložnikov do svinjske paše. Obseg svinjereje je bil v XVI. in XVII. stol. odvisen predvsem od razprostranjenosti bukovih in hrastovih gozdov. Na podložnih posestvih so navadno redili le po nekaj svinj, na graščinah pa je njihovo število kolebalo od 10 do 20, v mnogih primerih je bilo to število preseženo. Podložniki so svinje navadno pasli skupno z drugo živino na pašnikih ali v gozdovih, kjer so imeli pravico

do paše. V XV. in XVI. stol. so pričeli ponekod zviševati dajatve za svinjsko pašo, drugod pa so začeli celo omejevali pravico do nje. Mnoge zemljiške gosposke so dovoljevale svinjsko pašo le, če sta želod ali žir dobro obrodila. Kot je razvidno iz številnih urbarjev iz XVI. in XVII. stol., so domači podložniki to pravico večinoma uživali, ne da bi zato plačevali posebne dajatve izven okvira rednih urbarskih dajatev; tuji podložniki so morali plačevati predpisane denarne ali naturalne dajatve, katerih višina se je ravnala predvsem po starosti svinj. Pravice do svinjske paše so nastale na osnovi dogovorov, pogodb in zastaranih pravic. Delili so jih na določene in nedoločene. Določene so bile, če je bilo število svinj za pašo s predpisi točno določeno, v obratnem primeru so bile nedoločene. Prehod svinjereje iz pašniškega gospodarstva na hlevsko rejo je bil na Kranjskem izveden do druge polovice XIX. stol. Pospeševale so ga predvsem nove agrarne razmere v pomarčni dobi in večje izkoriščanje krmnih rastlin in okopavin, ki so jih začeli na Kranjskem uvajati v skladu z fiziko-kratskimi prizadevanji.«

Leta 1769 je avstrijski dvor izdal uredbo št. 1109, s katero je bilo prepovedano, da bi prašiči tekali naokoli (Die Schweine herumlaufen zu lassen, wird verboten).

Zanimiv zapis o reji prašičev je objavljen leta 1822 v »Annalen der kaiserl. königl. Landwirtschafts-Gesellschaft in Laibach«. Povzemamo: »Zaradi pomanjkanja primernih pašnikov praktično nobeden ne vzreja prašičev, ampak kupijo spomladi ali poleti eno- do dvoletne prašiče, katere deloma priženejo iz Štajerske, večino pa iz Hrvaške in potem spitajo. Pri tem je dana hrvaškim belim prednost pred štajerskimi črnimi prašiči, ker se ti hitreje zamastijo in imajo več slanine, čeprav imajo slednji občutno bolj nežno meso in slanino..... Spitajo jih na dva do štiri cente in večjo telesno maso..... Več sto spitanih prašičev in mnogo stotov slanine je letno prodanih v Trst..... Prašiči redko zbolijo, če se skrbi, da v vročih poletnih časih niso zamaščeni in če dobijo več tekoče hrane in zelenjave.«

Ilirski list je v letu 1842 objavil po-

datke o zauživanju mesa v Trstu. V letu 1840 je bilo zaužitih 5744 in v letu 1841 4047 prašičev, ki so bili spitani na Kranjskem.

Bleiweis (1855) je v knjižici »Zgodovina ces. Kralj. Kranjske kmetijske družbe s statističnim popisom kmetijstva na Kranjskem« popisal tudi prašičerejo. Takole piše: »Posebno veselje nam ravno reja prešičev pravi. Pripusti kmetič za goved in konje le malo skerbi, prešiče pa tako skrbno redi in pita, da si večje marljivosti o ti reci skor nikdo želeti ne more.

Pitanje z želodom in žirom je po Dolenskem močno v navadi. Izmed 75,200 prešičev se jih vsako leto več kot polovica tako odebeli, da trgovci izmed pridelkov krajnskega kmetijstva po špehu (zaski, slanini) najbolj vprašujejo.

Krajnci pa ne pitajo samo domačega priredka; vsako leto se jim po več tisuč horvatov priganja, katere manjši lastniki celo kajžarji ali sobenki kupujejo, pitajo, zaklane in otrebljene v Terst in na Koroško prodajajo. Tako prirede kak grošek in z ostanki si še predpustom postrežejo.

Klobase umejo Krajnci kaj dobre delati; okajenih mesenih po veliko v Terst pošiljajo in tudi sami precej poručajo, zato se pa tudi s čevi močno kupčuejo.

Bleiweis (1855) v svojem zapisu omenja tedanjo trgovino s hrvaškimi prašiči. Bogataj (1992) opisuje svinjsko ali prašičjo pot - preko Slovenije je stoletja vodila znamenita svinjska ali prašičja pot, ko so iz Hrvaške gonili mlade prašiče na Kranjsko, jih tu spitali ter uporabili za lastno prehrano in prodajo v Benečijo. V Ilirskem listu (1821) najdemo za 25. januar v zgodovinskem dnevniku za Kranjsko naslednji zapis: »Velikansko množico prašičev so gnali iz Hrvaške skozi Kranjsko proti sosednjim deželam (l.1715)«. Dolenjske novice (1888) poročajo, da skozi krški okraj gonijo Hrvatje prašiče in Kmetijske in rokodelske novice (1854), da so na ljubljanski sejem (češpljev semenj) iz Horvaškega prignali veliko prašičev, posebno svinj za

pleme. Kristan (1876) pa sporoča, da iz Štajerskega in zahodnega Hrvatskega vsako leto v velikih trumah priganjajo prašiče (kratkouhe prašiče) na Kranjsko in Primorsko naprodaj. Slovenski gospodar (1881) je zapisal, da so na postaji Rogatec in Poljčane leta 1880 prignali iz Hrvaške 60000 prašičev, ki so jih naložili na vlak ter odpeljali na Nemško.

Lampe in drugi (1850) so v svoji knjigi »Berilo o svetkih in nedeljah za do-rašeno mladost« zapisali: »Prešički se redijo v svinjakih, prešiči pa v gojzdh ali borštih.«

O prašičereji v Sloveniji v XVII. do XIX. stoletju najdemo podatke tudi v delih: Stefančič (1951 in 1966), Ferčej (1988 in 1996), Hlubek (1846 in 1860) in v članku »Zgodovinski razvoj cene za odstavljenega pujske na Kranjskem«, ki ga je objavil neznani avtor v Kmetovalcu leta 1916. Iz tega članka povzemamo:

»Konec XVIII. stol.: Prašiči so se redili le za domačo potrebo in za neznatno potrebo naših mest in trgov, kajti izvoza prašičev ni bilo nikakega. Kmet je bil takrat silno skromen, ni potreboval toliko zabele kakor danes in razna mlečna jedila so morala nadomestovati mast in meso. Na Kranjskem je bilo konci 18. stoletja kakih 50.000 samostojnih kmetij in nekako ravnolotilo je utegnilo biti v deželi prašičev. Prašičereja je pa bila le v nekaterih pokrajinah doma in v drugih pokrajinah so kupovali že odrasle medle prašiče (večinoma 1/2 do 3/4 leta stare), ki so jih v jeseni in pozimi poredili. Prašičje krme takrat ni bilo veliko, kajti krompirja še nismo imeli in istotako ne pese, ki je še bolj pozno prišla v deželo.

Prašičereja je bila okoli l. 1800. na Kranjskem neznatna; imeli smo komaj 50.000 prašičev, in ko se je v drugi polovici prejšnjega stoletja pričel živahnejši trgovski promet, je prašičereja celo nazadovala, da si je jelo število prašičev hitro dvigati. Kmetje so pozabili na prašičerejo, kajti ravnanje z brejimi svinjami in s pujski je zamudno, težavno in riskantno, zato so rajše kupovali cene odrasle hrvaške prašiče, ki so dohajali v mnogoštevilnih tropah po pre-kupcih v deželo po vseh cestah preko Dolenjske na Gorenjsko in Notranjsko.

Na Hrvatskem, v Bosni in tudi na Ogrskem so prašiči posebne pasme živelijo leto in dan takorekoč zastoj v hrastovih in bukovih gozdih ter so prihajali k nam po zelo nizki ceni. Krme za prašiče je bilo vedno več, kajti krompir se je splošno razširil, vpeljala se je pesa in kmet ni mislil več na lakoto, saj mu je železnica lepše žito ali naravnost moko cenejše pred vrata pripeljala, kakor ga je domače žito stalo.

Reja prašičev se je konci prejšnjega stoletja jela naglo razvijati, a vzreja prašičev je pa vendarle še ostala neznatna. Prašičereja je postajala vedno bolj dobičkonosna panoga kmetijstva in zato jo je c. kr. kmetijska družba kranjska na vse načine in z znatnimi državnimi podporami pospeševala. Uspeh tega pospeševanja je pa bil seveda silno počasen, kajti kmet ni lahko pristopen novostim. K sreči je temu nedostatku prišla na pomoč nesreča. Na Hrvatskem in Ogrskem se je razpasla prašičja kuga in zato je bila naša meja proti Hrvatski glede uvoza prašičev večinoma zaprta in končno je sedaj uvoz prašičev tako otežkoten, da s hrvaškimi ali ogrskimi prašiči niti več računati ne moremo. Mi vedno več potrebujemo prašičev doma in naša dežela veliko zasluži z izvozom prašičev v sosednje dežele. Vsled zaprtosti je jelo manjkati prašičev in kmetovalci so bili prisiljeni doma pričeti s prašičerejo. Sedaj imamo plemenske svinje in mrjase v celi deželi. Za današnje gospodarske razmere in za današnje zahteve svetovnega trga ni več primerna hrvaška prašičja pasma, ki silno počasi rase in se počasi debeli le pri dobri žitni krmi. Namesto hrvaške pasme je stopila žlahtna angleška, ki ima vse potrebne vrline. Kmetijska družba je v teku zadnjih 50 let vpeljala na stotine čistokrvnih angleških plemenskih prašičev, in sicer svinj in mrjase, ki so našo kranjsko prašičjo credo tako požlahtnili, da se lahko imenuje našim razmeram popolnoma privajena, kranjska žlahtna prašičja pasma. L. 1850. so na Kranjskem naštel 75.000 in l. 1910. pa 177.000 prašičev.«

V Katalogu ob koroški deželni razstavi živine (1877) je poudarjen pomen prašičereje, še posebej na južni Koroški, ki je najpomembnejša pri oskrbi gospodinjstev z mesom in maščobami.

Rohrmann (1905) je predstavil prašičje vzrejalisce v Valdeku na Štajerskem, kjer je bila postaja za rejo pasme veliki jorkšir. Posebnost je bila povsem naravna reja prašičev. Za plemo so odbirali le najboljše živali in pri tem so pazili na to, da se krvnosorodne živali niso nikdar med seboj plemenile.

Rohrman (1906) je rejo prašičev opisal z besedami: »Prašičereja je važna v mnogih ozirih. Z njo se lahko ukvarja jo najmanjši posestniki. ker prizadeva najmanj stroškov. Glavna prednost pa obstoji v tem. da se pri prašičih hitreje in več priredi kakor pri drugi živini. S prašičjo rejo se lahko spravljajo v denar najrazličnejša krmila in razni odpadki, ki nimajo nobene druge porabe. Veliko vredno je pa tudi to, da se prašiči lahko prodajajo v vsaki starosti in v vsakem času. Reja prašičev se za vsako gospodarstvo saj v toliki meri priporoča. da se porabijo vsi kuhinjski, vrtni in drugi gospodarski odpadki, ki niso za drugo rabo.«

Preprečevanju pomanjkanja merjasev in vpeljavi organiziranega rejskega dela v prašičerejo z namenom povzdige prašičereje na Kranjskem je po sporočilu v Dolenjskih novicah (1899) in v Kmetijskih in rokodelskih novicah (1899) c. kr. kmetijska družba Kranjska v Ljubljani določila pogoje za ustanovitev **zavodov in postaj za prašičjo rejo, potem o oddaji posameznih merjasev.**

Med pogoji za **zavode za prašičerejo** so zapisani:

- kdor se poteguje za tak zavod, se mora pečati s prašičerejo ter imeti vsaj enega merjasca in pet svinj. Poverjenik glavnega odbora c. kr. kmetijske družbe si ogleda prosilčeve prašiče in je ustanovitev zavoda odvisna od kakovosti plemenskih prašičev.
- Tam, kjer se ustanovi zavod, dobi rejec polnokrvnega merjasca in zanj mora dati kmetijski družbi dva prašiča 10–12 tednov stara, popolnoma sposobna za plemo; družba ima pravico, da si izbere dva prašiča, tudi kakega spola, in določi, kdaj jih vzame; lahko pa zahteva namesto prašičev za vsakega po 20 gld. Šele takrat, ko je ta obveza izpolnjena, postane merjasec last rejca.
- Zavod se nadalje zaveže vse

prašiče, sposobne za plemo, kar jih ne potrebuje za domačo rejo, oddati na zahtevo kmetijski družbi po 60 kr. kilogram žive teže.

- Zavod na dve leti dobi pod istimi pogoji enega polnokrvnega mrjasca.
 - Prašiči v zavodu se zaznamujejo z znamkami.
 - Zavod lahko dobi od družbe, če to želi, tudi polnokrvne svinje, če so na razpolago, in to s popustom 10 %.
 - Vodja zavoda mora pisati plemenski zapisnik in mora vsako četrtletje poročati os tanju zavoda.
 - Zavodi dobijo tale napis »C. kr. kmetijske družbe kranjske zavod za rejo prašičev«.
 - Poverjenec družbenega glavnega odbora si lahko ogleda zavod in pregleda plemenski zapisnik in druge beležke, kadar hoče. Ravno tako lahko odredi, kadar se mu zdi potrebno glede reje ali v zdravstvenem oziru, ter odpravi nedostatke. Ako kak zavod za rejo prašičev ne izpolnjuje ktere koli navedenih določb, sme mu kmetijska družba naložiti globo do 25 gld, če bi se to ponavljalo, pa zavod opustiti (zapreti). Kmetijska družba lahko da cepiti prašiče v zavodih. Ako jih zaradi tega kaj pogine, da družba primerno odškodnino.
- Med pogoji za **postaje za rejo prašičev** so zapisani:
- Postajo za rejo prašičev lahko ustanovijo kmetijske podružnice, zadruge, občine, zanesljivi kmetovalci, ki lahko rede po enega merjasca in dve svinji.
 - Prosilci dobijo po enega merjaščka in dve svinjici v starosti 10–12 tednov za polovično ceno.
 - Postaja za rejo prašičev mora vsaki dve leti od c. kr. kmetijske družbe v Ljubljani vzeti plemenskega merjasca pod isti pogoji, kot je zapisano v predhodnem odstavku.
 - Vodja postaje za rejo prašičev mora pisati plemenski zapisnik in 1. maja ter 1. decembra vsako leto natančno poročati o stanju postaje.
 - Postaje dobijo tale napis »C. kr. kmetijske družbe kranjske postaja za rejo prašičev«.
 - Poverjenec družbenega glavnega odbora si lahko ogleda postajo zavod in pregleda plemenski zapisnik, kadar hoče. Ravno tako lahko odredi, kadar se mu zdi potrebno glede reje ali v zdra-

vstvenem oziru, ter odpravi nedostatke.

- Ako kaka postaja za rejo prašičev ne izpolnjuje ktere koli navedenih določb, se opusti, napis pa se takoj odstrani.

Med določbami o oddaji posameznih mrjascev velike bele angleške pasme je zapisano:

- prošnjo za mrjasca, v kateri mora biti navedeno število plemenskih svinj, naj posamezniki in zadruga vložijo po kmetijski podružnici dotičnega kraja, kmetijske podružbenice in občine pa neposredno pri c.kr.kmetijski družbi v Ljubljani.

- Mrjaški se oddajo 10–12 tednov stari za polovično kupno ceno in postanejo last prosilca, ko je plačana celotna cena (druga polovica cene mora biti plačana v 14 dneh potem, ko je prosilec prejel mrjasca).

- Mrjasca je treba vsaj 2 leti rabiti za plemo ali dotlej, dokler se ne izkaže, da za plemo ni sposoben.

- Kdor dobi mrjasca, pa ne izpolnjuje gornjih pogojev, izgubi pravico do podpor za prašiče, njegovo ime in bivališče pa se objavi v družbenem uradnem glasilu.

V drugem sporočilu v Dolenjskih novicah (1903) in v Kmetovalcu (1903) razberemo težave, ki so bile po letu 1899 z ustanavljanjem zavodov in postaj za rejo prašičev. Napisane so obrazložitve in spodbude za njihovo realizacijo, kot na primer:

- Kmetijska družba hoče doseči, da se bodo doma prirejali potrebni mrjasci velikega jorkširskega plemena. Ta pasma se po dosedanjih izkušnjah še najbolj priporoča za izboljšanje naših domačih prašičev.

- S temi postajami je treba izrediti potrebno število mrjascev in plemenskih svinj.

- Namen teh postaj je tudi, da se bodo v njih prirejale živali, ki bodo znanega rodu in se bo po starših lahko sklepalo na večjo ali manjšo plemensko

vrednost.

- Posestnik postaje mora imeti tudi plemenski zapisnik, kamor zapisuje vse, kar se tiče reje, torej plemenitve, porodov in porabe mladičev.

- Obveza, da mora posestnik postaje od kmetijske družbe kupiti vsaki dve leti novega merjasca, je namenjena preprečevanju plemenitve preblizu sorodnih živali, ki je zlasti pri prašičih nevarna in se kaže v tem, da peša rodovitnost.

- Vsi prašiči, ki se oddajo v te postaje, se morajo zaznamovati s posebnimi znamkami in toliko rediti za plemo, dokler so za to sposobni.

O pomenu postaj za rejo merjascev pišejo Dolenjske novice (1906). Rohrman (1910) je tudi spodbujal k ustanovitvi deželnih postaj za plemenske prašiče na Dolenjskem. Opozarja na probleme prometa s prašiči in škodo, ki jo pri tem naredijo tihotapljenja prašičev sumljivega zdravstvenega stanja (prašičja kuga). Spodbuja k lastni prireji plemenskih merjascev in svinj. Kmetovalec (1910) je objavil sklepe kranjskega deželnega odbora, da ustanavlja za povzdigo prašičereje na Kranjskem:

- **Zavode za plemenske prašiče** – naloga: vzreja plemenskih merjascev in svinj za potrebe deželne postaje za plemenske merjasc; v pravilniku (14. členov) teh zavodov je bilo predpisano, da naj bo redno v čredi 10 plemenskih svinj in en plemenski merjasec tiste pasme, ki jo določi deželni odbor. Ta izroči zavodu plemenske svinje v starosti 3–12 mesecev po polovični ceni in merjasca, ki pa ostane v lasti deželnega odbora in ga ob letu zamenja z drugim, da tako prepreči sorodstvo živali. Lastnik deželnega zavoda za plemenske prašiče je bil dolžan voditi rodovnik, »spuščalni« zapisnik in drugo predpisano dokumentacijo. Dolžan je bil rabiti merjasca le za svoje plemenske svinje. Sploh pa ni smel pustiti v zavod nobenega tuje ga prašiča. Plemenski prašiči se morajo

po predpisih deželnega odbora zaznamovati s črkami in s števili in jih je treba redno varstveno cepiti proti kužnim boleznim.

- **Postaje za plemenske prašiče** – namen: preskrba posameznih okrajev in občin s plemenskimi prašiči, posebno deželne postaje za plemenske merjasc; v pravilniku (14. členov) je bilo določeno, da naj ima postaja redno enega merjasca in 2–3 plemenskih svinj tiste pasme, ki jo določi deželni odbor. Merjasec se lahko spušča v prvi vrsti na domače plemenske svinje in tudi na tuje – na merjasca se računa na leto 40 svinj in določeno je bilo tudi, da se ne sme izkoriščati merjasca vsak dan ali celo večkrat na dan.

- **Postaje za plemenske merjasc** – namen: vzdrževati plemenske merjasc tudi v krajih, kjer ni bilo deželnih postaj za plemenske prašiče; v pravilniku (8. členov) je določeno, da naj bo na postaji redno en merjasec tiste pasme, ki jo določi deželni odbor.

Iz prikazanih pravilnikov lahko razberemo pomen in predpisano strokovno izvajanje rejških opravil, usmerjanje rabe pasem in pospeševalne ukrepe, ki so bili povezani s subvencioniranjem cene plemenskih svinj in merjascev.

Pravila teh ustanov je objavil tudi Narodni gospodar (1910).

Prof. dr. Andrej Šalehar, zaslužni profesor,

Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za zootehniko, 1230 Domžale

(se nadaljuje)

Reja strokovna revija **prašičev**